

Лидија Радуловић

*Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
lradulov@f.bg.ac.rs*

Црна и бела магија као културно наслеђе: представе младих у Бору о влашкој магији*

Апстракт: У домаћој етнологији и антропологији недостају радови посвећени народним веровањима и магијским праксама о црној и белој магији. У овом раду се проблематизује истраживање влашке магије као аутентичне и архаичне културе етничке групе Влаха на простору североисточне Србије. У првом делу рада се посвећује пажња теоријским концептима магије, док се у другом делу рада презентују резултати истраживања о односу младих у Бору према влашкој магији, као делу традиционалне народне религије и архаичном културном наслеђу актуелном и данас.

Кључне речи: влашка магија; културно наслеђе; традиционална култура; народна религија; Власи североисточне Србије

Увод

Магија је данас, и поред великих културних разлика, присутна широм света у веома различитим облицима, како модерним, еkleктичким формама које је повезују са духовношћу, тако и оним традиционалним, као што су тзв. „влашка” и „вуду” магија. Популаризација и све чешће помињање магије у медијима, посебно везивање црне магије и врачања искључиво за влашко становништво, као и неизоставно поређење са вуду магијом, отвара веома важна истраживачка питања за разумевање овог феномена у контексту савремене културе и религије у Србији.¹ Последњих двадесетак

* Текст је резултат рада на пројекту „Трансформација културних идентитета у савременој Србији и Европска унија „ (МНТР 177018) који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Није случајно што о магији има тако мало научних радова у домаћој етнологији. Због своје специфичности важи за тежак и неухватљив антрополошки терен, тешко приступачан и у менталном и у физичком смислу. С једне стране испитаници су оптерећени страховима, непријатношћу и бригом, с друге стране тешко је доћи до главних актера који практикују црну магију или до жртава, о њима већина обично нешто зна или их познаје, али не може или не жели да их именује.

година тема (црне) магије је посебно актуелна и атрактивна за све медије², новинаре³, филмске раднике⁴, публицисте⁵ и љубитеље паранормалних појава, па се намеће утисак да је много присутнија у свакодневном животу него што то уистину јесте. Не смемо занемарити чињеницу да различити медији, нарочито таблоидна штампа, специјализовани часописи, поједини телевизијски програми а сада и интернет,⁶ често користе магију, паранормалне и окултне феномене за подизање рејтинга и тиража, неретко и у сензационалистичке сврхе. Наводно велико интересовање самих грађана Србије делимично је производ и такве атмосфере и утицаја јавног мњења. О магији се много више говори него што се практикује, она свакако није у тој мери, на такав начин и код тако великог броја грађана присутна у свакодневном животу.⁷

² <http://www.kurir.rs/misterija-vlaske-magije-krvlju-petla-zavijaju-kucu-u-crno-clanak-1299697>, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:200984-Prizivanje-demoni-1>, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/5729/Vlaske-magija-pajmospija-na-svetu>, О убиству у Јабуковцу види: „Лудило, враџбине или лош дан”, Време бр. 865, 1. август 2007.године . Текстови као што је –”Сујеверје: Чак 73% Срба верује у црну магију!” наводно, на основу истраживања „Стратефика” Срби су међу насујевернијим народима света, види: <http://www.pressonline.rs/info/politika/111245/sujeverje-cak-73-srba-veruje-u-crnu-magiju.html>, „У Новом Саду више од стотину гатара и пророка: http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2014&mm=08&dd=29&nav_id=893626,

³ <http://jasnajokic.com/category/odlomci-iz-knjiga/vlaske-magija/>,

⁴ Документарни филмови: <http://www.vice.com/rs/video/vlaske-magija>; http://www.dailymotion.com/video/x2a4omg_paranormalna-srbija-deo-1-2010_tv. Играни филмови који су стекли глобалну популарност, а заправо су екранизована књижевна дела продата у милионима примерака: књиге Џоан Роулинг о Хари Потеру, као и књиге Толкина.

⁵ Публициста Воја Антонић објавио је књигу „Да ли постоје ствари које не постоје”, иначе је најчешће ангажован у различитим емисијама и текстовима да говори о врачарама и црној магији: <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=293677>,

⁶ <http://www.vlaskamagija.com/cuda-vlaske-magije/>; <http://skidanje-vlaske-magije.blogspot.rs/>; <http://crnamagija.net/>; <http://www.vlajna-magija.com/vlajnacrnimagija.html>; <http://www.magicnazona.rs/kako-da-otkrijete-da-li-ste-zrtva-magije/>; <http://tarot-sibila.com/uroci-i-crna-magija/#>; <https://borskizivot.wordpress.com/2012/02/26/vlaske-magija-d/>

⁷ Истраживања показују да од европских народа у магију највише верују у државама бившег социјализма и словенским земљама Источне Европе. У Бугарској у различите облике магије верује од 65 до 72% становништва, за разлику од Холандије где је око 22%. Компарација две државе које су некада биле социјалистичке, Источне Немачке и Русије, показује сличне резултате. На пример, 68% Руса верује у гатаре у односу на 22% Источних Немаца. С друге стране, половина Британаца и две петине Западних Немаца верује у моћ исцељења (Greeley 2003,43).

Веровања у окултне силе магије, моћ вештица и праксе врачања део су традицијске културе и народне религије, али постоје и данас у различитим, променљивим формама и културним изражајима. Концептуалне нејасноће око питања – како разликовати различите врсте верских уверења, религиозна од сујеверних веровања, магијских и паранормалних веровања – још увек постоје у друштвеним наукама које се баве религијом. Сложени проблеми терминологије и концептуализације неће бити разматрани у овом раду, указаћу само на проблем коришћења термина „сујеверје” као аналитичке категорије. Као и многи други термини, термин „сујеверје”⁸ је одомаћен у свакодневnoj пракси као лаичка категорија, међутим, његова употреба као аналитичке категорије проблематична је у домаћој етнологији. Нејасна је граница између сујеверја и вере коју су повлачили домаћи етнологи у другој половини 20. века, и начин на који су идентификовали шта је сујеверје како би га разликовали од прихватљивих верских обичаја. У том смислу, питање научне репрезентације магије и њеног статуса и улоге у друштву, у корелацији с концептуализацијом рода, подједнако је важно за разумевање ове терминолошке недоследности. На пример, зашто се неки магијски поступци мушкараца не сматрају магијом, него просто обичајем,⁹ док се слични или исти магијски поступци жена сматрају сујеверјем? Куцање у дрво, да не чује зло, пракса која је распрострањена у многим културама, окарактерисана је као сујеверје. Међутим, уколико је тумачимо анимистичким веровањем у зле духове који живе у дрвећу и који се куцањем (буком) растерују да не би нанели зло, реч је о магијско-религијској пракси.

Антрополози се све више окрећу разматрању конкретних магијских веровања и пракси као културним конструкцијама, које се могу разумети у специфичним контекстима у којима настају и тиме доводе у питање легитимност магије као универзалне категорије. Феномен веровања у магију свакако захтева поновна тумачења, преиспитивања и реинтерпретације из угла савремене културе, у новом друштвеном, политичком и економском

⁸ Етимолошки реч „сујеверје” потиче од црквенословенске речи суј – празан; *vanitas* (lat.) – испразност, таштина, отуда и употреба синонима „празноверје”. У Србији се у Душановом закону чл. 109 наводи „мађиник и отровник који се најде облично (на делу) да се кађе по закону светих отац”. И данас се у источним крајевима Србије користе термини „мађијарка” или „маџијарка” за особе које се баве магијом. Црква је увела термин „сујеверје” да би означила сва она веровања и магијско-религијске праксе које нису у складу са хришћанским учењем, како налаже прва Божија заповест „Ја сам Господ Бог твој и немој имати других богова осим мене”. Термин је затим ушао у свакодневну употребу и данас се користи у негативном значењу.

⁹ На пример, централне фигуре у Божићном ритуалу су положајник и домаћин, они благосиљају и користе низ магијских радњи за срећу, здравље и напредак у наредној години, тако да од њихове улоге зависи напредак породице.

контексту, како би се избегла негативна конотација и колоквијално поистовећивање са сујеверјем. Потребна су нам истраживања која ће магију посматрати као систем веровања и религијске праксе који је несумњиво важан у животима појединих људи. Стога и научна истраживања имају смисла у потрази за одговорима на питања: која је друштвена и културна улога традиционалног концепта магије, која значења се приписују овим феноменима културе и како се она мењају под утицајем западне културе и све присутније комерцијализације путем медија, те какав значај и какву важност имају за живот заједнице. Однос према магији, и према црној магији, говори нам о томе да ће не тако занемарљив број људи, најчешће окупиран за њих нерешивим животним проблемима, изабрати прибегавање магији као алтернативном виду решења.

Рад представља допринос савременим истраживањима ове теме и покреће више истраживачких питања – да ли је оправдано магију поистовећивати са сујеверјем, какав однос данас имамо према магији у свакодневном животу, да ли влашка магија припада „негативном” културном наслеђу¹⁰? Ова питања везују се за проблеме на која у науци није могућно дати једноставан и једнозначан одговор, захтевају посебна истраживања и посебне студије и научне радове. Рад је резултат истраживања популације младих у Бору¹¹, имало је за циљ да нам покаже како млади перципирају реалност постојања религијске праксе и веровања у влашку магију. Да ли по њиховом мишљењу влашка магија представља обележје влашког идентитета, „бренд” који може да се искористи за комерцијализацију у туристичке сврхе, или само народну традицију којој се придаје негативна конотација? Да ли верују у моћ црне и беле магије, на који начин и у којој мери усвајају традиционалне концепте, како перципирају њену друштвену и културну улогу у Бору? Како млади конструишу представе о повезаности између влашке магије и етничких специфичности?

У домаћој науци не постоји ниједно истраживање које испитује однос младих према магији, а малобројна су и истраживања која посебно испитују религиозност младих (Kuburić 1996; Ђorđević i Todorović 1999; Влагојевић i др. 2013). Питање односа младих према религији, религиозности и духовности је данас једно од важних истраживачких питања јер указује на могуће трендове у развоју религије у Србији. Да ли су и млади у Србији, као део глобализованог света, под утицајем постмодерне културе

¹⁰ Вредносна квалификација се односи на емску перспективу.

¹¹ Дугујем захвалност колеги Драгану Стојменовићу, професорима и ученицима у Бору који су ми помогли у овом истраживању. Транскрипти предавања професора/ки с Одељења за етнологију и антропологију. Филозофског факултета у Београду, одржаних у Народној библиотеци Бор објављени су у публикацији „Добро је за мишљење, али је компликовано за јело” (Stojmenović 2013).

која утиче на разумевање знања, веровања и обликовање вредности, мање везани за историјске верске традиције и веома отворени за алтернативне ставове (Smith and Denton 2005, 5)? Истраживање младих у Бору је показало да познају народну традицију врачања, да је она још увек присутна и веома жива у њиховој околини, напослетку да поједини ученици/це и сами имају искуство са црном магијом. Млади врачање везују за народну традицију према којој имају критички однос и право да свесно бирају да ли ће је сачувати, да ли ће се и на који начин с њом идентификовати. Међутим, већина је незаинтересована и не жели да о томе говори, стиче се утисак да млади зазиру од традиције врачања, да не желе да она буде део културног наслеђа по коме би њихова заједница била (пре)позната. Такав однос отвара питање „негативног” културног наслеђа, његовог значаја, преношења и очувања. „Негативно” културно наслеђе обично не захтева бригу око очувања и преношења, ти процеси се одвијају стихијски, спонтано и тајновито, често упркос негативној конотацији. Међутим, да ли би врачање, односно његов негативан аспект који се везује за црну магију, могао да се преосмили као архаична традиција перформативног карактера, пре свега, у сврху развоја туризма у локалној заједници? Питање је постављено младима у анкети, али у овом раду неће бити детаљно разматрано будући да има потенцијал, уз додатна истраживања, за посебан научни рад. Занимљиво би било истражити какав је однос према „негативном” културном наслеђу у оквиру УНЕСКО-ове Конвенције¹², да ли су таква питања уопште била до сада разматрана. Појму културно наслеђе или баштина дато је ново значење у контексту међународне УНЕСКО-ове Конвенције о заштити нематеријалног културног наслеђа¹³ и оно подразумева заштиту живе нематеријалне баштине, њено одржање и преношење са генерације на генерацију. Европска комисија је покренула и пројекат за развој културног туризма који би представљао и извор одрживог економског развоја за заједнице и регионе.¹⁴ Ако је и влашка магија део културног наслеђа као „скуп кључних симбола и пракси” које чине „динамички систем који се непрекидно преосмишљава” (Milenković 2016, 92), да ли је могућно тај процес усмерити у правцу позитивног маркера етничког идентитета који се ослања на традиционалну културу?

¹² УНЕСКО-ова Конвенција о заштити светског културног и природног наслеђа, усвојена 1972. године. Види на: <http://whc.unesco.org/en/convention/>

¹³ Конвенција о заштити нематеријалне културне баштине усвојена је 2003. године у Паризу, да би 2006. ступила на снагу, а од 2011. је обавезујућа за 142 државе. Религије су искључене из Конвенције, међутим, културне праксе као израз вере и религије сматрају се нематеријалним наслеђем али у тај оквир не спадају канонске праксе већ само народне верске традиције.

¹⁴ <http://whc.unesco.org/en/news/1449>

Етничко обележје магије

Термин „Власи” је српски назив за становништво у североисточној Србији које говори дијалектима румунског језика, а које себе назива „Rumâni”.¹⁵ Научна истраживања Влаха изостају, а и она малобројна често су под утицајем етничких стереотипа (Sikimić 2002) делом преузетих од Тихомира Ђорђевића који је 1906. године објавио студију „Кроз наше Румуне”.¹⁶ Последњих десетак година је актуелизовано тзв. „влашко питање”¹⁷, пре свега као политичко питање о статусу ове националне мањине у Србији.¹⁸ Не постоји јединствен став када је реч о пореклу Влаха, а с малобројним историјским изворима се спекулише и често се (зло)употребљавају у политичке сврхе.¹⁹ Научне елаборације још увек изостају у домаћој науци. Француски антрополог српског порекла, Дејан Димитријевић говори о двоструком и контекстуалном идентитету Влаха. Наиме, румунски идентитет изражен је код једног дела становништва у оквиру локалне, румунско-влашке заједнице, међутим, ван заједнице Власи/Румуни имају српски идентитет (Димитријевић, наведено према Sikimić 2002, 186). Питање етничког идентитета Влаха североисточне Србије превазилази оквире овог рада, али малобројна теренска истраживања говоре о флуидности влашког етничког идентитета која се огледа у различитој самоидентификацији становника. Милена Голубовић је показала да су присутне влашка, српска и румунска идентитетска оријентација, као и да је најзаступљенији двојни, влашко-српски, етнички идентитет (Golubović 2014, 133). На попису становништва 2011. године²⁰ у Републици Србији 35

¹⁵ http://www.zajednicavlahasrbije.com/o_nama.html

¹⁶ Дијалектолошке и социолингвистичке студије језика којим говоре Власи до скоро нису ни постојале. Теренска етнолингвистичка истраживања почев од 1999. године обавила је Биљана Сикимић (Sikimić 2001, 2002, 2003).

¹⁷ Тихомир Ђорђевић је писао о Власима као о „Румунима у Србији”, констатујући да ће то бити оцењено као „издјаство” према Отаџбини” јер је преовлађивало мишљење да свако истицање Румуна у Србији може „одвести такозваном ‘румунском питању’”, (Ђорђевић 1906).

¹⁸ <http://www.nacionalnisavetvlaha.rs/sopstveniidentitet.html>; <http://www.zajednicavlahasrbije.com/index.html>;

¹⁹ Упор. рад Милене Голубовић о конструисању и конституисању идентитетског одређења Влаха и полемикама вођеним између влашке етничке заједнице, републичких органа Србије и Румуније и међународне заједнице (Golubović 2014).

²⁰ У Бору живи 6 701 Влаха, 35 435 Срба, 113 Алабанаца, 429 Македонаца, 61 Муслиман, 87 Југословена, 1 758 Рома, 293 Румуна, 2 549 се није изјаснило, за 61 становника етничка припадност је непозната итд. Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у републици Србији, *Становништво, Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*. 2013. Београд: Републички завод за статистику.

330 становника се изјаснило да припада Власима²¹, међутим, велики број оних који себе сматрају Власима на овом попису су се изјаснили као Срби (Golubović 2014, 118).²²

У Фрејезерово време сматрало се да је магија универзална и свуда у свету иста, те да нема специфична обележја, иако се у науци временом то становиште променило, ретко добија ознаку етничке или неке друге специфичности. Зашто је и како „влашка магија” завредила да јој се припише етничко обележје? Врачање је активност својствена професионалним врачарама, које се и данас могу срести у појединим селима североисточне Србије, као и посебној категорији русаља које постају пророчице и врачарице (Sinani 2008, 126). У магијске активности је укључено и остало становништво, преовлађује уврежено мишљење да се магијом и бајањем баве сви, али пре свега жене, како је на почетку, овог, 21. века написала Зорица Дивац (Divac 2003, 115). Влашка магија опстаје и данас као део традиционалних пракси малог броја старијих жена у околним селима, које се професионално баве магијом. У традиционалној култури знања су преношена млађим генерацијама и на тај начин се одржавао континуитет ове архаичне магијске праксе, што данас није случај. Међутим, и поред те чињенице сматрам да не можемо са сигурношћу предвидети како ће се даље чувати и преносити пракса и веровања у врачање. Наиме, и деведесетих година када сам истраживала ревитализацију окултизма²³ у Београду, тешко да је ико

²¹ Влашким језиком говори 43 095 становника Србије, могућно је претпоставити да се 7 765 становника изјаснило за другу националну припадност или се нису уопште изјаснили.

²² Попис из 2002. године специфичан је по броју становника који су се изјаснили као Власи 40 054, у односу на 17 000 у попису из 1991. године. Извор, доступан на: http://www.vlasi.rs/o_vlasima_istorijske_cinjenice_o_rumunima_istocne_srbije.html

Међутим, у попису из 2011. године број оних који су се изјаснили као Власи поново је опао на 35 300. У тексту „The Mystery of Vlach Magic in the Rural Areas of 21st century Serbia” домаћих ауторки, објављеном у „Eastern European Countryside”, наводи се да је, према незваничним подацима, тај број знатно већи, око 250 000, што се процењује на основу броја људи који тврде да им је матерњи језик влашки (Ivkov-Džigurski et al. 2012, 67). Не наводи се одакле је преузет овај незванични податак, што би се очекивало од једног научног рада, посебно јер су у јавности присутне политичке злоупотребе података о броју Влаха. Разлика између броја 43 095 оних који су се на попису 2011. године изјаснили да им је матерњи језик влашки и 250 000 који ауторке наводе као незванични податак, разлог је да се извори провере и да се с таквим подацима располаже обзириво и одговорно.

²³ У антрополошким радовима се још увек расправља о терминолошким проблемима употребе термина врачање, вештичарење, врацбине и магија јер имају специфична значења у различитим локалним контекстима и различитим

могао предвидети да ће се у толиком броју појавити особе које су наводно поседовале способност видовитости или моћ да исцељују, а како су тврдили, већина је наследила те способности или стекла традиционална знања од својих мајки или баба (Radulović 2007, 75).

У домаћој етнологији магија је сматрана саставним делом народних обичаја и народне религије, присутна у свакодневном животу истраживана је само као део фолклора и народне традиције. Пракса врачања и професионалне врачаре тек су спорадично помињане у домаћој етнографији (Kazimirović 1940, 59–166; Đorđević 1904). Народна религија је синкретистичка форма прехришћанских и хришћанских елемената, а у етнологским и фолклорним истраживањима до седамдесетих година прошлог века, највише пажње посвећено је управо проучавању прехришћанског слоја, пореклу обичаја који су третирано као део паганске религије, празноверице и сујеверје (Vlahović 1972). Мађијање није била посебна тема у бројним радовима Слободана Зечевића, етнолога који се највише посветио проучавањима североисточне Србије (Zečević 2008). У његовим делима не постоји термин „влашка магија”, као ни у радовима малобројних етнолога који су се знатно касније бавили овом темом. Зорица Дивац је писала о магији у североисточној Србији али ни она не користи синтагму „влашка магија” већ говори о врачању (Divac 2003).

Власи су православне вероисповести, међутим, у североисточној Србији су, и данас, присутна и очувана религијска веровања и праксе нехришћанског и прехришћанског карактера, чему највише доприноси управо влашко становништво. Ова област важи за област са најразвијенијим магијским веровањима и праксама, које су због приписане им специфичности, у односу на друге делове Србије, добиле етничку одредницу – „влашка магија”.²⁴ Специфичност влашке народне религије огледа се у живој традицији култа мртвих, аутентичним магијско-религијским праксама и веровањима током периода жалости који траје и до седам година. Представе о Власима обилују стереотипима, а један од најприсутнијих је стереотип о сујеверном и нерелигиозном становништву које ретко када одлази у цркву. Почетком прошлог века Тихомир Ђорђевић наглашава да је међу Власима побожност готово непозната (Đorđević 1904, 526). Димитријевић је на ос-

културама. Наиме, уврежена западњачка, негативна конотација која им се придаје је неодржива, а будући да се под тим подразумева више различитих феномена, сматрала сам да је адекватно користити кишобран термин „окултизам” јер се, пре свега, не повезује *a priori* са штетним активностима.

²⁴ У серијалу емисија „Влашки мозаик” на Бест ТВ Зајечар, посвећених влашком питању Славољуб Гацовић је закључио да се медији не баве Власима у североисточној Србији, те да се помињу само у негативном контексту влашке магије. Види: <https://www.youtube.com/watch?v=4ieslBNhLjQ>

нову сведочења монаха из Манастира Витовница, који потврђује изузетно слабу везаност за цркву, закључио да је комунизам допринео да се оснаже традиционална веровања и праксе Влаха потискивањем утицаја цркве (Димитријевић, наведено према Sikimić 2002, 189). Међутим, то би могао бити само један од могућних узрока богато развијене и очуване народне религије Влаха везане за белу и црну магију. Разлози су много комплекснији и захтевају опсежнија антрополошка истраживања и тумачења.

Антрополошка фасцинација магијом

Веровања и магијска пракса, посебно веровање у црну магију присутни су и данас у многим деловима света. У последњих неколико деценија бележи се пораст веровања у вештичарење у Африци²⁵, у појединим земљама Латинске Америке и Азије. Несумњиво да постоји и у Европи, међутим, не у тој мери нити се магији придаје посебан значај, често се везује више за сеоску средину и имигрантске заједнице. Велики број антрополошких истраживања и продукованих радова на тему вештичарења, поготово у Африци, показује и поновну антрополошку фасцинацију овим феноменом, доводећи га у везу са капитализмом и појавом модерне државе, колонијацијом, модернизацијом и глобализацијом (Herriman 2015; Sanders 2001, 163–166; Comaroff and Comaroff 1999). Несумњиво је да ти процеси могу имати утицај на развој и облике враџбина, питање је да ли и у којој мери могу да објасне веровања и праксе које су много старије од тих процеса. Социјални, економски и родни аспекти употребе магије су у антропологији проблематизовани, анализирани и на различите начине тумачени (Evans-Pritchard 1976; Daglas 1993; Douglas 1999; Siegel 2006; Stratton and Kalleres 2014;) али њихова елаборација би превазилазила потребе и оквире овог рада. Задржаћу се укратко само на оним теоријским концептима које сматрам релевантним и за влашку магију, односно, у овом случају за представе које имају млади у Бору.

Готово да не постоји антрополошки рад о магији у коме није поменуто становиште Бронислава Малиновског, као првог антрополога који је на основу теренских истраживања тврдио да предмодерни нису сујевјернији од модерних људи. Магији се прибегава у ситуацијама емотивне напетости, несигурности и неизвесности у исход важних догађаја. „Функција магије је

²⁵ У многим државама Африке, велике социјалне неједнакости између малобројне класе богатих и већине изузетно сиромашних, један су од разлога све веће присутности веровања у враџбине. Сиромашни оптужују оне који су се веома брзо обогатили да су до богатства дошли уз помоћ магије и окултних сила. Више о окултним економијама види: Comaroff and Comaroff 1999.

да ритуализира човеков оптимизам, да појача његову веру у победу наде над страхом”, сматрао је Малиновски (Malinovski 1971, 86). Магијске праксе и сујеверно понашање настају као одговор на неизвесности и немогућност да контролишемо околности и догађаје у свакодневном животу. Еванс-Причард је, проучавајући Азанде у Афици, тумачио њихова веровања у враџбине као смислено објашњење за незаслужене несреће и изненадне смрти (Evans-Pritchard 1976).²⁶ Азанде се воде рационалним размишљањем и настојањем да смање неизвесност и пронађу практична решења за проблеме свакодневног живота. Социјалне тензије, непријатељска осећања између рођака и комшија успешно разрешавају магијом. Веровање у црну магију опстаје као прихватљивије објашњење за несреће, рану смрт и болест од хришћанског позивања на божију вољу (Douglas 1999).²⁷ Пример оптужби за врачање које практикују Леле у Африци осамдесетих година прошлог века, у поновљеним истраживањима Мери Даглас, може бити инспиративан и за тумачење влашке магије, иако се ради о различитом друштвеном и културном контексту, што свакако морамо узети у обзир.²⁸ У културама у којима су социјалне интеракције и улоге недефинисане развиће се пракса црне магије, сматра Мери Даглас. Социјални јаз, настао због индустријализације и модернизације, између старих који су остајали у селу и младих покатоличених који су одлазили у градове, био је непремостив услед тешке економске ситуације. Млади су оптуживали своје рођаке у селу да су врачањем изазивали несреће и неуспех да се прилагоде животу у градовима и економски осамостале (Douglas 1999, 187). У североисточној Србији је убрзани развој и индустријализација усмерила углавном најсиромашније становнике да траже излаз у гастарбајтерском животу. Они су одлазили на „привремени рад у иностранство” и враћали се са новцем који су улагали у градњу велелепних кућа у којима заправо нико није живео (Antonijević 2011, 1024). Уживајући у сопственом економском напретку изазивали су завист и љубомору осталих мештана села, рођака и комшија.

²⁶ Милер је снимао документарни филм о Азанде племену, педесет година након Еванс-Причарда, и установио да се веровања и магијске праксе које несреће објашњавају деловањем враџбина нису промениле (Miler 1978, наведено према Alaszewski 2015, 221)

²⁷ Мери Даглас је обновила истраживања у Конгу и 1999. године објавила рад о оптужбама за вештичарење фокусирајући се на католичке свештенике и њихов удео у подстицању мучења и убијања особа за које се сумњало да се баве црном магијом (Douglas 1999).

²⁸ Поједини аутори сматрају да објашњење Мери Даглас данас није одрживо, јер враџбине чине део много ширег етнографског контекста и транслокалних вредности и значења. У њиховим радовима врачање у модерној Африци се повезује са променама које су узроковали капитализам, глобализација и економија неолиберализма (Sanders 2001, 163–166; Comaroff and Comaroff 1999).

Културни систем веровања и понашања у дејство беле и црне магије укључује једну веома важну идеју – идеју о ограниченом добру, у антропологији познату као Фостерова теорија. Наиме, како у средини која нас окружује, у природи, постоји ограничена количина ресурса, тако и у свакодневном животу постоји одређена, ограничена количина жељених добара као што су здравље, богатство, љубав, сигурност, безбедност, пријатељство, материјална добра, мушкост, част, моћ и утицај (Foster 1965, 296). Самим тим што постоји ограничена количина „добрих ствари” у заједници оне не могу да се увећавају. Међутим, осим тога, добра су и неравномерно распоређена, кад је неко превише богат, срећан и успешан он је вероватно профитирао на рачун нечије туђе среће и богатства. Различите културе имају различите одоворе на овај проблем и начине на које повезују економско понашање с друштвеним односима. Један од њих је и магија односно, врачање и вештичарење.

Црна магија је несумњиво вид анти-социјалног понашања у малим заједницама, како сматра већи број антрополога, готово универзални образац који се може срести у свим културама (Palmer et al. 2010; Douglas 1999; Behringer 2007, наведено према Менсеј 2015, 112). На изванредан начин црна магија је замена за отворено исказивање нетрпељивости, за љубомору, завист, напослетку и за директно насиље (Palmer et al. 2010, 330). На тај начин, магијским ритуалима се шаље порука да су таква понашања друштвено неприхватљива. У једној сеоској заједници свакако да отворено насиље нарушава стабилност заједнице и прекида социјалне везе, у том смислу, црна магија је замена за насиље између особа у ближој међусобној комуникацији: комшија, рођака, колега, љубавника и других. Међутим, постоје, истина ретки, примери када она постаје узрок насиља па чак и убистава. Овакви примери су описани у популарној литератури о црној магији као што је књига Десимира Миленовића „Еротска влашка црна магија”. На основу писања медија²⁹ познати су различити случајеви, имају осталих и веома медијски праћен случај деветоструког убиства у Јабуковцу, мотивисан страхом од црне магије.³⁰ И Зорица Дивац наводи да су жене оптужене за „везивање” често под претњом или под батинама признавале кривицу (Divac 2003, 115).

У традицијској култури постојали су различити облици љубавне магије, магија за проналажење и привлачење партнера, љубавна магија прорицања коју су девојке и младићи често користили да би сазнали за кога и када

²⁹ О убиствима извршеним из сујеверних разлога говорио је професор Полицијске академије, Остоја Крстић, у интервјуу „Убиство због вучјег зуба” (*Наша борба*, 31. март 1995, 8); Необична прича о разводима четири сестре Јанковић које су, на основу сведочења њихових мужева, потпале под утицај црне магије (*Вечерње новости*, 23. фебруар 1997, 12)

³⁰ <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=507541>

ће се удати/оженити, магија усмерена ка конкретној особи тзв. „везивање“, било у намери да се присили на брачни или љубавни однос, било да јој се одузме сексуална потенција општења са другом особом (Ђуришић 2005, 168). „Везивање“ се сматра специфичношћу влашке магије, иако заправо постоји у многих другим културама.³¹ Чин везивања, сматра Дивац, јесте средство у преносном смислу, којим се указује на постојање идеје о импотенцији као друштвеном феномену или се преноси скривена порука о страху од импотенције у овој средини, те да је то начин да се одржи патријархални образац и патријархални модел мушкости (Divac 2002, 120). Њени испитаници говоре о томе да је чест случај да жене везују мушкарце да би могле да ступају у ванбрачне сексуалне односе с љубавницима. Теза Зорице Дивац указује да је реч о култури у којој су брачне³² и љубавне везе веома лабилне, у којој постоје стереотипне представе о женама које су склоне да ступају у различите љубавне и сексуалне везе. Реч је о стереотипима који су постојали у 19. и првој половини 20. века, а како потврђују искази испитаника Биљане Сикимић, реч је о специфичним породичним односима који су се одржали и до данас. Брачне заједнице су нестабилне а малолетнички бракови чести, више бракова се не сматра срамотом нити препреком за следећи брак, док су предбрачне сексуалне слободе сматране не само дозвољеним већ и пожељним (Sikimić 2002, 193).

Широм Европе архивски документи о бројним инквизиторским процесима лова на вештице сведоче, а и опште позната је чињеница, да су жене биле у веома тешком положају, често изложене насиљу од стране љубавника и мужева. Живећи у сталном страху за свој живот не чуди да су неретко прибегавале врачању, далеко чешће него хришћанској молитви или исповедању. Вероватно нису могле очекивати помоћ од својих исповедника који су заговарали хришћански кодекс нераскидивих брачних веза и мушке доминације, и у основи осуђивали и имали негативан став према сексуалности (Ortega 1991, 67). Љубавна магија је обично ванбрачна магија, која се сматрала, као и еротски односи с којима је повезивана, великим хришћанским грехом. Иако се у архивским документима са суђења у доба инквизиције љубавна магија не везује за брак и брачне односе, не значи да удате жене нису практиковале магију, вероватније је да су јој прибегавале у тајности када су сумњале да их мужеви варају или у страху да ће их напустити (Ortega 1991, 84).

Многобројни видовњаци, екстрасенси, магичари па и шамани који су деведесетих година несметано радили у Србији уз велику медијску промо-

³¹ У Шпанији су, на пример, архивски документована веровања и магијске праксе од 16–18. века које су за циљ имале изазивање импотенције, односно, мушкарац којег жена „завеже“ способан је да сексуално општи само с том женом (Ortega 1991, 79).

³² Види: Divac 1995; Divac 1996; Drljača 1979.

цију, заслужни су за конструисање концепта беле и црне магије (Radulović 2007). Манипулишући потребама људи белу магију смештају у домен превенције. У популарним часописима и на интернету постоји велики број реклама, упоредо поред савета о превенцији здравља, преко којих се продају најразличитије врсте заштита и амајлија. Бела и црна магија³³ су непрестано супротстављане и дихотомија између беле и црне магије користи се у манипулативне сврхе, тако што неуспешност беле магије приписују јачој снази црне магије и обратно. Ако неко радећи нешто црномагијски није успео, може да сматра да други има јаку заштиту, јаку белу магију, или да сам није поштовао сва правила вршећи црну магију. Веровања у магију и магијску праксу су тако конципирана да чине зачарани круг у којем постоје различите могућности за манипулацију људским потребама. Манипулише се страхом, па тако људи који верују у то тешко излазе из зачараног круга, а на тај начин врачаре обезбеђују себи профит и сталну клијентелу. С друге стране, ако посматрамо белу магију данас, у западној култури, она је непрепознатљива у односу на оне традиционалне облике који постоје у Србији и у многим другим културама, мада, магија јесте универзални феномен, али не с универзалним карактеристикама.

У западној култури постоји бум тзв. белог вештичарења које поприма неке нове димензије и издваја се као засебан облик нове религије. Томе доприноси велика популаризација путем мас-медија, нарочито Интернета, кроз објављивање популарне литературе у великим тиражима, литературе која упућује на то како да успете у животу, како да сами себи помогнете, како да се излечите, како да радите на свом психичком само-развоју и стабилности, како да стичете одређене моћи и контролишете друге људе. Бела магија је намењена онима који желе да остваре успешну каријеру, богатство и љубав (Ezzy 2006, 19).³⁴ Дакле, савремени концепт беле магије је магија за постизање успеха, контроле и моћи. Књиге овог типа безрезервно промовишу конзумеризам и потрошачки капитализам беле вештице која није заинтересована за „женско питање”, савремене ставове о сексуалности и телу, феминистичке идеје ослобађања и екологију (Ezzy 2006, 22). Савети на великом броју сајтова су практично упутства за остварење америчког сна, за све постоји „како” и магијски рецепт како до тога доћи. Сведоци смо да су утицаји видљиви и у Србији, ова литература је у последње време доживела велику продукцију.

³³ Дихотомија бела-црна магија представља етски конструкт издвојен из теоријских разлога, у пракси је тешко раздвојити, направити разлику или одредити да ли је неко „мађијање” бело или црно, односно, да ли се изводи са вером да ће бити на нешто зло или добро. Типичан пример је магијски чин „везивања” у љубавној магији.

³⁴ Једна од многобројних књига на ту тему: в. Starwomen, A. and Deborah Gray. How to Turn Your Ex-boyfriend into a Toad and Other Spells for Love, Wealth, Beauty and Revenge. Sydney: Harper Collins, 1996.

Данас у Србији постоје различити концепти магије, како они који се везују за магијске ритуале у свакодневном животу, посебно током појединих празника, тако и они који се односе на врачање, посебно на професионализовано врачање, а реч је о, с једне стране, традиционалним концептима, као што је овај, аутентичан концепт влашке магије; с друге стране, постоје и савремени, еклектички концепти који комбинују елементе из традиционалног модела и различите елементе из неких других култура.

Резултати истраживања

Испитивање религијских веровања (Blagojević i dr 2013) и однос према личној самодекларисаној религиозности студената/киња у Србији 2013. године, садржало је и питање о алтернативним веровањима, између осталих, и да ли верују у магију. Религиозни студенти верују у магију у проценту од 18,7%, неодлучних је 16,5%, док су нерелигиозни заокружили одговор „да” у проценту од 13,3% (Blagojević i dr. 2013, 42). Закључак изведен из овог истраживања је да доминира број самодекларисаних припадника доминантних конфесија 70% (православне, католичке и исламске), а међу њима преовлађује значај религије као културне традиције. Међутим, само неколико процената религиозних студената/киња би одговарало категорији црквених верника, оних који су самодекларисани и конфесионално и лично, који се понашају у складу са црквено-религијским догмама и редовно су посвећени религијској пракси (Blagojević i dr. 2013, 59).

У истраживању средњошколаца у Бору коришћена је комбинација стандардизованог и нестандардизованог упитника. Испитаницима је понуђено 18 питања с одговорима затвореног типа и 6 питања с одговорима отвореног типа. Код појединих питања ученици/це су заокруживали више од једног понуђеног одговора, тачније, најчешће два. Упитник је попунило укупно 95 средњошколаца³⁵, 57 женског и 38 мушког пола. Први део упитника садржао је питања која су се односила на конфесионалну припадност и религиозност испитаника, као и на опредељење ученика за наставни предмет веронауку или грађанско васпитање у току школовања.³⁶ Пошла сам од претпоставке да би

³⁵ У истраживању помоћу писаног упитника учествовало је 100 испитаника, међутим, петоро није попунило упитник у целини, те њихови делимични одговори нису узети у обзир.

³⁶ У првом делу упитника за средњошколце питања су била усмерена на опредељивање ученика и ученица у Бору за изборни предмет. Понато је да су веронаука и грађанско васпитање уведени 2001. године у образовни систем Србије, најпре као факултативан, а затим и као обавезан изборни предмет. По подацима неких истраживања у Србији тренутно је избор у основним школама у корист веронауке, односно, када је реч о средњим школама, половина бира веронауку а половина

опредељење за изборни предмет могло да утиче и на однос према религији и влашкој магији, односно, да ће се одговори испитаника разликовати у односу на наставни предмет који су похађали. Међутим, значајнија разлика у одговорима не постоји, и међу ученицима који похађају грађанско васпитање има религиозних, оних који верују у влашку магију, као што и међу религиозним студентима који похађају веронауку има и нерелигиозних, оних који верују или не верују у магију. Иначе, у категорији уверених верника, значи, оних који прихватају све што њихова вера учи је 39 ученика/ца, док је 16 верника/ца са дистанце, оних који не прихватају све што њихова религија учи, већ су селективни у избору и прихватању. Обично верници не прихватају веровање у постојање оног света, васкрсење, живот после смрти, мада и ту постоје разлике када је реч о верницима у Србији. Постоје, наиме, савременији концепти конструисани под утицајем других култура, па тако, на пример, један број људи верује у реинкарнацију, а не верује у хришћански концепт о животу после смрти. Алтернативни верник, како сам га назвала, јесте верник који верује у постојање неке више силе и космичке енергије, таквих је 25 ученика/ца (у постојање више силе верује 18, док у космичку енергију верује 7). „Против сам веровања у Бога или неку вишу силу” – заокружила су 2 ученика/це и можемо их сврстати у атеистички тип, док је у категорији агностика било 4 ученика/ца. Девет ученика и ученица није било сигурно у то да ли верују или не.

Истраживање међу студентима 2013. године показало је веома сличне резултате. Самодекалрисаних припадника православне религије је 65% студената/киња, неопредељених је око 10%, агностика 4%, што се готово у потпуности поклапа са резултатима у Бору, док је атеиста 1,3%, наспрот 3,5% у Бору (Blagojević i dr. 2013). Разлика у начину на који је постављено питање везано за алтернативне религијске концепте онемогућава да и ове податке упоредимо. Истраживање путем писаног упитника је значајно као полазна основа за даља, будућа истраживања јер би тек интервјуисањем испитаника, за које у овом истраживању није било могућности, могли да нешто ближе и прецизније кажемо о религиозности испитаника.

Самопроцена религиозности	Мушки пол	Женски пол	Укупно %
Уверени верник	16	23	39
Религиозан са дистанцом	5	11	16
Алтернативни верник – виша сила	7	11	18
Алтернативни верник –космичка енергија	3	4	7
Атеиста	/	2	2
Агностик	2	2	4
Непредељен	5	4	9

грађанско васпитање. Међутим, овде у Бору се већи проценат ученика определио за грађанско 54, 7%. него за веронауку, док је код ученица однос отприлике пола-пола.

Како се млади информишу о црној магији? Ја сам очекивала да је најчешћи извор информација породица. Међутим, изгледа да је за овај узраст – у питању су млади од 18 година – као и за многе друге теме, карактеристично да се и о магији најмање прича у породици. Одвојила сам телевизију и новине од Интернета, очекујући да ће Интернет бити главни медиј информација. Неочекивано је било да су о магији највише сазнали гледањем телевизије и читањем новина (56). Познато је, а и сами смо тога свесни, у којој мери медији арбитражу истином и утичу на наш систем вредности, на мишљење и понашање. Стога је теза с почетка овог рада, о великом утицају медија на конструкцију веровања у црну и белу магију, нашла потврду у изјавама испитаника. Црну магију посматрам као алтернативно веровање, у смислу да је алтернатива доминантном црквеном веровању које је свакако против оваквих врста религијске праксе и веровања. Популаризација алтернативних веровања се несумњиво одвија преко медија, једино што у овом случају, у мањој мери него што је очекивано, користе интернет (5). Други извор информација – наравно, очекивано – јесу пријатељи (25), јер је у том узрасту за социјализацију најбитнија вршњачка група. У одговорима испитаника постоје извесне контрадикторности, наиме, поред питања са затвореним одговорима понуђено је пет питања по систему отворених одговора. Очекивала сам да ће им на овај начин, бар у једном делу упитника, бити пружена могућност да искажу опширније своје мишљење. Међутим, одговори су често били непотпуни, а на ова питања је одговорило више од 60% испитаника. Већина је написала да се у њиховој вршњачкој групи о томе не разговара, да то њих не занима што је свакако у нескладу са резултатом по којем је 15 ученица и 10 ученика за црну магију сазнало у оквиру вршњачке групе.

Како ученици/це перципирају влашку магију? Користила сам термин „сујеврје” под наводницима имајући у виду да се у колоквијалном говору користи као термин којим је обухваћена и магија. Очекивала сам да млади, ипак, највише перципирају влашку магију као специфичну народну традицију у позитивном смислу. Већина има веома негативан однос и влашку магију види као „сујеврје” (54), двоје испитаника сматра да би је требало и забранити. Влашку магију прихватају као народну традицију (30), али сматрају да она доприноси конструкцији негативних представа које други имају о Бору и у том смислу је штетна за имиџ овог града, тачније, доприноси негативним стереотипима са којима, претпостављам, они не желе да се поистовете. На великом броју сајтова у Србији, па чак и у Хрватској, влашка магија је представљена као специфичност, помињу се: Бор, Мајданпек, Неготин као центри влашке магије. Само 3 ученице и 1 ученик сматрају да би Бор требало да буде познат по влашкој магији али у позитивном смислу. Као својеврстан бренд за развој туризма овог краја влашку

магију је спремно да прихвати 12 младих. Разлог због којег сам поставила ово питање је моја полазна претпоставка да би и млади могли о црној магији размишљати у контексту популарне културе, будући да су им познати начини на које се сличне представе популаризују у савременој култури, на пример, да им је познато да је Румунија направила од Дракуле бренд који је помогао развоју туризма.³⁷ Међутим, млади не перципирају влашку магију као специфичан феномен традиционалне културе (26), а од тог броја двадесеторо сматра да је иста као свуда у свету, те да је термин „влашка” само етничка категорија. Љубавну магију, „завезивања” и „одвезивања”, по којој се влашка магија обично сматра специфичном, млади виде само у 10 случајева. Њена специфичност, по њиховом мишљењу, лежи у њеној „старини која досеже дубоко у прошлост”.

Да ли млади у Бору верују у магију? Већина младих (47) не верује у магију. Категорији „није сигуран” припада 36 одговора – ту су они који су поколебани, нити верују, нити не верују, једноставно, то остављају као неку отворену могућност. У магију верује 5 ученица у односу на 1 ученика, остали нису желели да се изјасне. Испитаници су, међутим, узимајући у обзир цео упитник, често давали контрадикторне одговоре. Када је реч о онима који верују, поред опције „верујем” биле су понуђене и опције „да, на основу личног искуства” и „да, на основу искуства неког члана породице”. Дакле, укупан број оних који верују и није занемарљив – 12 ученика/ца. Не само то, 14 младих је имало лично искуство магије у свом окружењу, у својој породици. Не постоје велике разлике између ставова ученица које похађају веронауку и оних које похађају грађанско, када је реч о веровању у црну магију. Нешто већи проценат ученица које похађају веронауку верује у црну магију 21,4% у односу на 17,2% ученица које похађају грађанско, али већи проценат 42,8% ученица веронауке не верују у односу на 34,5% ученица грађанског. Такође, већи је проценат ученица грађанског 48,3% које нису сигурне у односу на 35,8% ученица веронауке.

Ко верује у црну магију? Каква је њихова представа о томе која је то категорија становништва? Половина испитаника, тачније, њих 48 је одговорило да су то људи са села, односно, сеоско становништво. Наравно, већина сматра да је реч о необразованим људима, нико није заокружио да и образовани верују у магију или да је то подједнако.

³⁷ У Загребу је недавно брендиран ноћни обилазак града под називом „Тајне Грича”, инспирисан Гричком вештицом, у организацији туристичке агенције. У обилазак посетиоце води костиминиран водич који игра улогу познате хрватске књижевнице Марије Јурић Загорке. Роман „Гричка вјештица”, занимљивости, љубавне приче и градске легенде представљају костимирани ликови. <http://www.utm.hr/?pgid=39&vid=200>

Ко се у Бору највише бави магијом – да ли је и ово мишљење одраз стереотипа? Да ли се магијом баве жене или мушкарци? Они су, наравно, одговорили да се магијом највише баве жене (68), само 13 је одговорило да је то подједнако. Мишљења ученика и ученица се овде битно не разликују, 49 ученица сматра да се највише жене баве магијом (у односу на 29 ученика). Међутим, кад се постави питање ко је најчешћа жртва, занимљиво је да 10 испитаника мушког пола види себе као жртву, док 18 сматра да жртве могу бити подједнако и мушкарци и жене. Вероватно је фама о „везивању”, као методи љубавне магије, утицала на то да ученици себе перципирају као веће жртве. Занимљиво је да 4 ученице процењује да су најчешће жртве магије мушкарци и такође 4 сматра да су жртве жене, док 48 сматра да су то подједнако угрожене категорије. Да су љубоморни и завидни људи склони да се баве или верују у магију сматра 49 испитаника, да су то сујеверни људи (17), људима који имају веће проблеме у животу (22) или су несрећни (8).

Да ли је влашка магија бела или црна? Половина, 48 испитаника сматра да је искључиво црна, док 37 сматра да је влашка магија и црна и бела. Млади и поред наизглед велике назаинтересованости коју су показали за феномен црне магије, ипак одрастају у средини у којој су те наратије присутне. Ученици/це у својој околини лично познају особе које су веровале да су биле под утицајем црне магије, и то у породици њих 6, у широј фамилији 8, у комшилуку 17, док је 28 ученика/ца чуло да се то десило некоме у њиховој околини, али га нису лично познавали. Случај у Јабучковцу је оставио на ученике/це веома упечатљив утисак тако да су то више пута наводили као пример магијске праксе. Наводили су различите примере из своје околине, једна девојка је лично видела жене које бацају катанце и ланце у реку и „нешто мрмљају”, неко је пронашао мртвог слепог миша под јастуком. Навели су више индикативних примери на основу којих верују у постојање црне магије: „сваке ноћи сам се будила из чиста мира у исто време, тачно у минут, имала сам нон-стоп главобоље, да би ме на крају ударио ауто на пешачком прелазу. Отклонила сам све то белом магијом”; „Један човек у селу поред мог није могао да се ожени, сањао је сан у којем му је нека жена рекла да одвеже неки чвор и после тога ће успети да се ожени”; „чула сам од чланова моје породице да је једна жена отишла код врачаре не би ли омађијала сина своје комшинице, он после није могао да нађе посао ни праву особу са којом би био”; „једна девојка је позајмила својој другарици нешто од одеће. Вратила јој је с оштећењем, изгледало је као да је прогорено цигаретом али је било исечено. Та девојка је почела да пада у несвест веома често. Затим јој је нека врачара рекла да је то парче гардеробе сахрањено са неким мртвим човеком у сандук. Ово се десило пре тридесетак година.” Више ученика/ца је навело сличне примере несрећа које су се често догађале, дуготрајне болести, изненадна слабост, гушење, главобоље, неплодност, угинуће стоке итд. Потврда да

је реч о црној магији је проналажење необичних предмета у кући као што су коске, црвени конац на улазним вратима, глава кокошке у орману итд. Једна девојка је на основу сопственог осећаја и визије открила да се налази под дејством црне магије. Већина је чула бар за једну особу која се бави „врачкама”, знали су да наведу њено име или име села које је познато по врачарама, углавном су наводили села: Злот, Црнајка, Влаоле, Шарбановац и Кривељ. Такође, већина се не плаши да би неко могао да покуша да им науди црном магијом, ипак више од 20 њих се плаши, док је двадесетак наводило да није сигурно да се плаше: „понекад када ми људи причају о њој, мада тај страх не траје дуго”; „истина је да не верујем у то, али ми ипак није свеједно када помислим да неко може то да ми уради.”

И млади у Бору усвојили су стереотипне претпоставке о веровањима у магију. И код њих преовлађује мишљење да у магију верују необразовани, сујеверни људи, како су наводили у упитнику, они су склони ирационалним решењима, хоће да проблеме реше на лак начин, да су то психички нестабилне личности које не могу да се ухвате у коштац с проблемима, да је реч, пре свега, о сеоском становништву. Погрешна представа, која потиче из традиционалног концепта, јесте и да се искључиво жене баве магијом. Међутим, веровање у магију није својствено само необразованима, истраживања показују да веома често образовани људи користе услуге врача (Radulović 2007, 141).³⁸ Сматра се да је до повећања интересовања за паранормалне феномене, магију и окултизам дошло захваљујући утицају Њу Ејд покрета. Чланови овог покрета су великим делом високог социоекономског статуса и образовања (Vyse 2014, 59).

Младима углавном није познато какав став о црној магији имају свештеници њихове локалне цркве. Поједини претпостављају да би требало да буде негативан, поједини наводе да је реч о сујеверју које црква не подржава, изричито је против или, како наводи једна испитаница, „црква не подржава влашку магију али и не чини ништа да окрене људе према вери и богу него их препушта влашкој магији”.

Закључак

Истраживање је показало да млади у Бору нерадо одговарају на питања о овој теми, да су, како поједини сами кажу, незаинтересовани, али и поред тога добро упознати са нарацијама о црној магији и традицијом врачана. Црна магија је заправо „негативно” културно наслеђе, опстаје у верова-

³⁸ Вођени су и судски процеси због превара, нпр. деведесетих година – суђење Клеопатри које су покренули неуропсихијатар, инжењер у пензији и један правник зато што им је наплатила неколико хиљада марака за скидање црне магије (Дуга бр. 1616, Београд, 1995, 78).

њима и пракси упркос том одређењу, али несумњиво као резултат потребе која још увек постоји код једног дела влашког становништва. Већина младих одраста у окружењу још увек живе магијске праксе, која је далеко живља у нарацијама него у стварним животима њихових суграђана, мада, било је и примера из личног искуства или искустава чланова породице и блиских пријатеља. За време боравка у Бору покушала сам да у неколико неформалних разговора проверим неке од резултата истраживања. Примери животних прича везаних за црну магију се преносе деценијама, тешко је утврдити време и место дешавања, а саговорници често користе временску одредницу „било је давно”, али поред тога, сваки саговорник је испричао бар један пример из најближег окружења који се догодио у протеклих десет година. Млади су нови интерпретатори урбаног фолклора о црној и белој магији, али и сведоци још увек актуелне религијске праксе и веровања која не само да персонификују зло, већ представљају и традицијом установљен начин да се људи суоче и лакше превазиђу несреће, сиромаштво, болест и патњу. Истовремено, млади се суочавају с праксом као делом архаичног али живог културног наслеђа, изложени су утицају медија који, поредећи влашку са вуду магијом³⁹, доприносе конструкцији дискурса о егзотичној магијској пракси која чак предњачи у ефикасности и моћи. Већина младих у Бору влашку магију перципира као део традиције и архаичног „паганског” наслеђа, „примитивног”, „заосталог” у супротности са савременим културним развојем, иако је нераздвојни део локалне културе, чак је двоје младих информаната написало да би врачање требало забранити. Иако су вуду и влашка магија сличне на формалном нивоу, различити културни контексти у којима се ове праксе одвијају не дозвољавају нам да их олако поредимо. Поменућу само да је вуду био законом забрањен на Хаитију све до 1984. године, од тада дозвољено је слободно испољавање религије која се скоро два века одржала упркос настојањима власти да је искорени. И након повлачења америчких трупа 1934. године нова независна држава је криминализовала вуду уз подршку католичке цркве која је водила кампању против сујеверја, тек од 2003. године вуду је и законски признат као легитимна духовна традиција (Garrigus 2012, 1178).

³⁹ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/5729/Vlaska-magija-najmocnija-na-svetu>, <http://www.telegraf.rs/vesti/1482877-misterija-vlaske-magije-sve-sto-niste-znali-o-ozloglasenoj-magiji-istocne-srbije>, <https://www.srbijadanas.com/clanak/vudu-magija-ne-salite-se-sa-zlim-silama-13-01-2015>. Интернет је преплављен садржајима и клиповима који говоре о влашкој и вуду магији, од описа до детаљнијег упутства и видеа „како направити вуду лутку”, „како препознати да сте под утицајем црне магије”, „како да откријете особу која вам је набицала црну магију”, видети на: <https://www.youtube.com/watch?v=-x01zGq0Fpc>, <https://www.youtube.com/watch?v=LPyYyl6MBLk>, <https://www.youtube.com/watch?v=4-rck88aFQo>.

Експлоративно истраживање имало је за циљ да покаже однос младих према феномену који се везује за далеку прошлост али, истовремено, представља и етнографску садашњост. Анкетираним средњошколцима понуђено је да размисле и одговоре на питање о алтернативној перспективи из које би негативно културно наслеђе посматрали као нематеријалну културну баштину вредну заштите и очувања, између осталог и као могућност за развој туризма и комерцијализацију. Судећи по резултатима истраживања само мали број (12) је спреман да на овај начин сачува културно наслеђе влашке магије. Млади у североисточној Србији су будући доносиоци одлука о томе да ли ће и на који начин ово културно наслеђе бити очувано и промовисано.

Литература

- Alaszewaki, Andy. 2015. Anthropology and risk: insights into uncertainty, danger and blame from other cultures – A review essay. *Health, Risk & Society* 17(3–4): 205–225.
- Antonijeвић, Dragana. 2011. Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta. *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 1013–1033.
- Blagojević, Mirko, Jelena Jablanov Maksimović, Tijana Bajović (ur) 2013. *(Post)sekularni obrt: religijske, moralne i društveno-političke vrednosti studenata u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Fondacija Konrad Adenauer, Centar za evropske studije.
- Comaroff, Jean and John L. Comaroff. 1999. Occult Economies and the Violence of Abstraction: Notes from the South African Postcolony. *American Ethnologist* 26(2): 279–303.
- Daglas, Meri. 1993. *Čisto i opasno. Analiza pojmova prljavštine i tabua*. Beograd: Plato-XX vek.
- Divac, Zorica. 1995. Shvatanje braka u severoistočnoj Srbiji. *Etno-kulturološki zbornik* 1: 175–179.
- Divac, Zorica. 1996. Godišnji praznici: prilika za običajno druženje mladih u tradicionalnom selu severoistočne Srbije. *Etno-kulturološki zbornik* 2: 175–179.
- Divac Zorica. 2003. „Vračanje u severoistočnoj Srbiji”, U *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba*, ur. Daragana Radojčić, 111–121. Beograd: Etnografski institut SANU posebna izdanja 49.
- Divac, Zorica. 2006. Porodične i bračne (ne)prilike u Srbiji (19. vek). *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 54: 219–232.
- Douglas, Mary. 1999. Sorcery Accusations Unleashed: The Lele Revisited, 1987. *Africa* 69(2): 177–194.
- Drljača, Dragoslav. 1979. Zapažanja o braku i svadbi u ključkim selima. *Razvitak* 9: 80–88.
- Đorđević, Tihomir. 1906. *Kroz naše Rumune*. Beograd.
- Đorđević, Dragoljub i Dragan Todorović. 1999. *Mladi, religija, veronauka*. Beograd: Agena.
- Đurišić, Danijela. 2005. „Some Aspects of the Love Magic Beliefs in Eastern Serbia”. In *The Role of Magic in the Past: Learned and Popular Magic, Popular Beliefs and Diversity of Attitudes*, ed. Szeghyova Blanka, 168–173. Bratislava: Pro Historia.

- Evans-Pritchard, Edward. 1976. *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande*. London: Oxford University Press.
- Ezzy, Douglas. 2006. White Witches and Black Magic: Ethics and Consumerism in Contemporary Witchcraft. *Journal of Contemporary Religion* 21(1): 15–31.
- Foster, George M. 1965. Peasant Society and the Image of Limited Good. *American Anthropologist* 67: 293–315.
- Garrigus, John D. 2012. Kate Ramsey, The Spirits and the Law: Vodou and Power in Haiti. *The American Historical Review* 117(4): 1176–1178.
- Golubović, Milena. 2014. „Relacioni četvorougao Srbi: Vlasi: Rumuni i Međunarodna zajednica – sagledavanje etničkog identiteta Vlaha severoistočne Srbije”. U „*Et-nos*”, *religija i identitet: naučni skup u čast Dušana Bandića*, ur. Lidija B. Radulović i Ildiko Erdei, 113–134. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Greeley, Andrew M. 2003. *Religion in Europe at the End of the Second Millennium: a sociological profile*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Herriman, Nicholas. 2015. The Morbid Nexus: Reciprocity and Sorcery in Rural East Java. *The Australian Journal of Anthropology* 26: 255–275.
- Ivkov-Džigurski, Vedrana Babić, Aleksandra Dragin, Kristina Košić, Ivana Blešić. 2012. The Mystery of Vlach Magic in the Rural Areas of 21 century Serbia. *Eastern European Countryside* 18: 61–83.
- Kazimirović, Radovan. 1940. *Tajanstvene pojave u našem narodu i kremansko proročanstvo*, III (fototipsko) izdanje, Smederevo: Arion, Beograd: Izdanje knjižarnice Milorada P. Milanovića.
- Kuburić, Zorica. 1996. *Religija, porodica i mladi*. Beograd: Teološki institut za obrazovanje, informacije i statistiku.
- Malinovski, Bronislav. 1971. *Magija, nauka i religija*. Beograd: Prosveta.
- Mencej, Mirjam. 2015. Origins of Witchcraft Accusations. *Studia Mythologica Slavica* 18: 111–130.
- Milenković, Miloš. 2016. *Povratak nasleđu: Oglad iz primenjene humanistike*. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Centar za antropologiju javnih i praktičnih politika.
- Ortega, Maria Helena Sanchez. 1991. „Sorcery and Eroticism in Love Magic”. In *Cultural encounters: the impact of the Inquisition in Spain and the New World*, ed. Mary Elizabeth Perry and Anne J. Cruz, 58–92. Berkeley: University of California Press.
- Palmer, Craig T., Lyle B. Steadman, Chris Cassidy and Kathryn Coe. 2010. The importance of Magic to Social Relationships. *Zygon* 45 (2): 317–337.
- Radulović, Lidija. 2007. *Okultizam ovde i sada: magija, religija i pomodni kultovi u Beogradu*. Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Sanders, Todd. 2004. „Save our skins: structural adjustment, morality and the occult in Tanzania”. In *Modernity, witchcraft and the occult in postcolonial Africa*, eds. Henrietta L. Moore and Todd Sanders, 160–183. London: Routledge.
- Siegel, James. 2006. *Naming the witch*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Sikimić, Biljana. 1999. Humorni aspekt srpsko-vlaške jezičke komunikacije. *Radovi simpozijuma: jugoslovenski Banat, kulturna i istorijska prošlost* 4: 112–118.

- Sikimić, Biljana. 2001. Običaj „kumačenje” kod Vlaha i Srba u severoistočnoj Srbiji i južnom banatu (problemi etnolingvističkih istraživanja). *Issledovanja po slavjanskoj dialektologiji* 7, Slavjanskaja dialektnaja leksika i lingvogeografija: 112–126.
- Sikimić, Biljana. 2002. Etnički stereotipi o Vlasima u Srbiji. U *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, 186–203. Niš: Centar za balkanske studije – Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije.
- Sikimić, Biljana. 2003. Polevye issledovanja „vlahov” severo-vostočnoj Serbii. *Aktual'nye voprosy balkanskogo jazykoznanija*, Sankt-Peterburg, 85–96.
- Sinani, Danijel. 2008. Rusaljski ritual – pogled iz novog ugla. *Antropologija* 5: 117–139.
- Stojmenović, Dragan (ur.) 2013. *Dobro je za mišljenje, ali je komplikovano za jelo* – nedovoljno jasni pojmovi i pojave našeg zavičaja, tumačeni iz ugla etnologije i antropologije. Bor: Zavičajno odeljenje – Narodna biblioteka Bor.
- Stratton, Kimberly and Dayna S. Kalleres (ed.) 2014. *Daughters of Hecate. Women and Magic in the Ancient World*. Oxford University Press.
- Vlahović, Petar. 1972. *Običaji, verovanja i praznoverice naroda Jugoslavije*. Beograd.
- Vyse, Stuart. 2014. *Believing in magic: the Psychology of superstition*. Oxford University Press.
- Zečević, Slobodan. 2008. *Srpska etnomitologija*, ur. Bojan Jovanović i Božidar Zečević. Beograd: Službeni glasnik.

Lidija Radulović

Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

*Black and white magic as cultural heritage:
ideas about Vlach magic among young people in Bor*

Serbian ethnology and anthropology is missing papers on folk belief and magic practices on black and white magic. This paper problematizes research on Vlach magic as an authentic and archaic culture of the ethnic Vlachs in North-Eastern Serbia. The first part of the paper deals with theoretical concepts of magic, while the second presents the results of research on the relationship between young people in Bor towards Vlach magic, as part of traditional folk religion and archaic cultural heritage which is still relevant today.

Key words: Vlach magic, cultural heritage, traditional culture, folk religion, the Vlachs of North-eastern Serbia

*Magie noire et blanche comme héritage culturel:
les représentations des jeunes de Bor sur la magie valaque*

Dans l'ethnologie et l'anthropologie serbes, il manque des travaux consacrés à des croyances populaires et à des pratiques magiques dans la magie noire et blanche. Dans cet article est problématisée la recherche sur la magie valaque en tant que culture authentique et archaïque du groupe ethnique des Valaques dans l'espace de la Serbie du nord-est. Dans la première partie de l'article l'attention est portée vers les concepts théoriques liés à la magie, alors que dans la seconde sont présentés les résultats d'une recherche sur les rapports des jeunes de la ville de Bor envers la magie valaque, celle-ci faisant partie de la religion populaire traditionnelle et de l'héritage culturel archaïque, actuel aujourd'hui encore.

Mots clés: magie valaque, héritage culturel, culture traditionnelle, religion populaire, Valaques de la Serbie du nord-est

Primljeno / Received: 30.05.2017.

Prihvaćeno / Accepted: 5.10.2017.